

ПОНЯТТЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ І ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ

Останніми роками проблема толерантності стала однією з найбільш актуальних і широко дискутуємих. Вона обговорюється на різних рівнях, в різних аспектах і відносинах. Розвиток культур і цивілізацій породжує нові контексти, тим або іншим чином наповнюючи зміст толерантності. При цьому, незважаючи на те, що поняття «толрантність» трактується широко, по суті, відсутні його загально визнані характеристики. Воно недиференційоване по відношенню до багатьох близьких за смисловим навантаженням термінів. Толерантність розуміється як терпимість до інокультури, іномислення, іновірування, як довірливість, відповідне порозуміння, існуюче в певних відносинах в процесах взаємодії.

Толерантність — поняття порівняно нове в українському суспільствознавстві, але ґрунтовно вкорінене в західній політичній і моральній філософії. Однією з найбільш відомих є теорія толерантності, існуюча в рамках філософії лібералізму, витоки якої в працях мислителів періоду Реформації і просвітництва. Поширено уявлення, що основи теорії толерантності були закладені Джоном Локком в праці «Послання про віротерпимості», яка була продовжена Дж. Стюартом Мілем дослідженням «Про свободу», а сучасну версію цієї теорії, відповідної стану плюралістичного суспільства, дав Дж. Роулз в роботах «Теорія справедливості» і «Політичний лібералізм».

Якщо спробувати стисло охарактеризувати суть толерантності (терпимості), то це вільне сповідання кожним громадянином вільно обраних етичних, соціально-політичних світоглядних переваг, що припускають лояльне ставлення до аналогічного вибору інших [1, 64].

У науковій літературі толерантність розглядається, перш за все, як пошана і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до одноманітності або переважання якої-небудь однієї точки зору. В такій інтерпретації толерантність означає визнання прав іншого, сприйняття іншого як собі рівного, що претендує на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди і пошани. Свій практичний вираз вона знаходить у витримці, самовладанні, здібності тривалий час виносити несприятливі взаємодії.

У 1995 р. ООН прийняла «Декларацію принципів терпимості» — основоположний документ, в якому не лише проголошуються принципи людського єднання в сучасному і майбутньому світі, але зазначені шляхи їх реалізації. В декларації розкрито сутність ключового поняття людських взаємостосунків — толерантності (терпимості).

Як вказано в документі, терпимість означає пошану, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відвертість, спілкування і свобода думки, совісті і переконань. Терпимість — це гармонія в різноманітті. Це не лише моральний борг, але і політична і правова потреба. Терпимість — це чеснота, яка робить можливим досягнення ладу. Терпимість — це не поступка, поблажливість або потурання. Терпимість — це перш за все активне відношення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Ні за яких обставин терпимість не може служити виправданням посягань на ці основні цінності, терпимість повинні проявляти окремі люди, групи і держави. Терпимість — це обов'язок сприяти затвердженню прав людини, плюралізму (у тому числі культурного плюралізму), демократії і правопорядку. Терпимість — це поняття, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини і затверджує норми, встановлені в міжнародних правових актах в галузі прав людини. Вияв терпимості, який співзвучний поважанню прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожний вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди по своїй природі розрізняються за виглядом, положенням, мовою, поведінкою і цінностями і володіють правом жити у світі і зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим [2].

У той же час розуміння толерантності як терпимості, довір'я, згоди і та ін. пов'язане з певною метою і завданнями політичного, економічного, культурного характеру. Проте протягом довгих років толерантність розумілася як проблема ситуативного плану. Тим часом важливо розглядати «толерантність» як умову збереження певного становища в суспільстві або в стані людей, яке необхідне як обов'язковий регулятивний засіб. Таким чином, толерантність — це структуростворюючий компонент в організації суспільства. Толерантність не лише норма гуманних людських відносин, важливий момент їх встановлення, але і реально постійно, багатопланово діюча «організуюча сила» в розвитку суспільства. Саме тому феномен толерантності вимагає розширення і поглиблення розуміння у сфері юриспруденції, відповідного термінологічного оформлення.

Сьогодні цей момент актуальний як при формуванні теоретичних позицій у процесі дослідження феномена толерантності, так і у сфері формування толерантної свідомості.

Як відзначає І. Б. Гриншпун, найбільш поширене в побуті тлумачення поняття «толерантність» як «терпимість» є незадовільним, бо припускає, як мінімум, насильство над собою всупереч власним внутрішнім нормам і, як будь-яке насильство, не може не призвести до наростання напруженості, незважаючи на заборону негативних виявів у поведінці [3, 31]. Г. У. Солдатова вбачає особливе значення поняття «толерантність» в початковій його суті на будь-якій мові Землі — в співвіднесенні його з інтуїтивним сприйняттям єдності людства, загального взаємозв'язку людей і поважанням прав іншого. Думка про подіб-

не інтуїтивне сприйняття рівно як і про наявність поняття «толерантність» у всіх мовах землі є достатньо довільною. Проте, наявність в більшості відомих мов понять, що відображають норми внутрішньогрупового і міжгрупового гуртожитку, очевидна при вельми істотному діапазоні відмінностей цих норм.

Так, в англійській мові толерантність означає «готовність і здатність без протесту сприймати особу або річ», у французькій мові цей термін розуміється як «пошана свободи іншого, його образу мислення, поведінки, політичних або релігійних поглядів». У китайській мові проявляти толерантність — значить «дозволяти, допустити, проявляти великодушність відносно інших». На цьому фоні більш широку гаму відчуттів і відносин поняття «толерантність» виражає в арабській мові, де воно може вживатися в значенні «прощення, поблажливості, м'якості, співчуття, прихильності, терпіння, прихильності до інших людей», тоді як у перській мові толерантність розуміється як «терпимість, витривалість, готовність до примирення з супротивником». У російській мові найбільш близьким по значенню поняттю «толерантність» є термін «терпимість», що в буденному вживанні означає здатність, уміння терпіти, миритися з чужою думкою, бути поблажливим до вчинків інших людей [4, 23–24].

У сучасному світі толерантність виявляється вищою цінністю, вищою чеснотою. Саме таке розуміння толерантності відповідає етимології цього терміна. Звичайно ж, можна перекласти його на російську мову як терпіння. Але терпіння має не лише позитивний, але і негативний відтінок, у розумінні «доводиться терпіти». Поняття толерантності багатше за значенням, причому воно припускає саме позитивний зміст цього терміна — як відвертість до іншого, як позитивне ставлення до внутрішньої різноманітності, як свободу мислити нестандартно, не так, як прийнято більшістю [5, 29].

Слід ураховувати, що міркування про толерантність будуються на цілком визначеній, але ні в якому разі не загальноприйнятій традиції підходу до людських цінностей. В сучасному житті розуміння толерантності неоднозначне і нестійке, різне його розуміння різними народами залежить від їх історичного досвіду. З цієї причини поняття толерантності має досить широкий діапазон інтерпретацій і виражає різні типи відносин і настроїв.

На думку С. Г. Ільїнської, аналізуючи зміст категорії «терпимість», доцільно відштовхуватися від положення про наявність двоякого тлумачення свободи — позитивного і негативного [6, 163]. Індивід володіє свободою в тій мірі, в якій зберігає реальну можливість вибору відповідно до своїх інтересів і переваг. У взаєминах між окремими індивідами свобода одних неминуче підривається правом інших поступати за власним розсудом. При позитивному розумінні свободи кожний вільний доти, доки його вибір не вступає в конфлікт зі встановленими юридичними нормами або інтересами інших людей (вибір у межах того, що не заборонено законом); негативна свобода означає, що вибір обмежений законодавчо затвердженими варіантами (не дозволено, отже, заборонено).

Аналогічне розділення має бути застосоване до концепту толерантності. Толерантність не буває абстрактною. Її можна проявляти по відношенню до якогось конкретного суб'єкта, якого відрізняють за певним критерієм. При

негативному розумінні свободи іншому дозволяють бути іншим, проявляючи терпимість індиферентного типу (так звана «імперська» або «оттоманська» модель терпимості), при позитивному — його приймають як іншого, солідаризуючись з ним (модель «причетності»).

У західній політичній філософії толерантність описується самими різними способами. В цілому ж М. Б. Хомяков в своїй статті «Толерантність: парадоксальна цінність» висловлюється про два види визначення цього поняття: сильне і слабке [7, 100–101]. В слабкому визначенні під толерантністю розуміється взагалі будь-яке ненасильне допущення існування іншого, від пошани і ухвалення до вимушеного прагматичного дозволу іншого існування або навіть байдужого ставлення до іншого. При подібному визначенні толерантність — це практично будь-яке допущення іншого у всякому суспільстві. Подібне розширення обсягу поняття толерантності позбавляє даний термін змістовного зв'язку з *tolerare* дієсловом, що означає, кінець кінцем, терпіння. Звичайно, між терпимістю і толерантністю є істотна відмінність, заснована на відмінності *tolerare* і *pati* в латинській мові. Та все ж поняття толерантності має вельми сильний відтінок «терпіння», причому терпіння активного, принципового, що відрізняє його як від пасивної байдужості, так і від беззастережного ухвалення і пошани.

«Сильні» визначення толерантності намагаються максимально сфокусувати це поняття, відрізнивши його від байдужості, з одного боку, і беззастережного ухвалення — з іншого. Найбільш послідовний в цьому відношенні Пітер Ніколсон, що намагається зрозуміти толерантність як моральний ідеал, тобто як цілком самостійну цінність, яка включає такі складові: 1) наявність відхилення; 2) нетривіальність, моральну важливість цього відхилення; 3) моральну незгоду суб'єкта толерантності з цим відхиленням; 4) силу, якою володіє суб'єкт толерантності для надання тієї або іншої дії на це відхилення; 5) невідторгнення, тобто відмову від використання цієї самої сили; 6) добрість толерантності як відносин. Звідси людину можна назвати толерантною, якщо вона відмовляється від вживання своєї сили впливу на існування морально неприйнятної для неї відхилення. Ще більш важливо те, що сама така відмова визнається морально вірним, тобто належним діянням [7, 100–101].

Поняття толерантності використовується в суспільній дискусії як нормативна, ціннісна навантажена категорія, що ускладнює неупереджене визначення ознак. Так, в одному з російських джерел «толерантність визначається як цінність і соціальна норма цивільного суспільства, забезпечення стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними й іншими соціальними групами, пошана до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів; готовність до порозуміння і співпраці з людьми, що розрізняються за зовнішністю, мовою, переконанням, звичаями і віруваннями» [8, 17].

Як і категорії, що широко використовуються, поняття толерантності містить в собі декілька можливих інтерпретацій, з приводу яких розвертаються спори не лише між супротивниками принципу терпимості, але і між прихильниками. В більшості випадків толерантність означає терпимість до інших, несхожих індивідів, груп, точок зору, культур та ін.

Проте при визначенні толерантності її прихильниками завжди робиться ряд застережень: толерантність не має на увазі пасивного конформізму, байдужості, терпимості до соціальної несправедливості, порушенню закону, дискримінації, насильству та ін.

Таким чином, толерантність ретельно захищається від всіх схожих з нею явищ, які можуть мати для її прихильників негативну цінність. З описаних застережень уявляється, що поняття толерантності внутрішньо суперечливе, воно має на увазі терпіння до всіх, до тих, хто сам нетолерантний і, отже, сам включає в себе свою протилежність [9, 115].

Відзначене свідчить про те, що толерантність як тип індивідуального і суспільного ставлення до соціальних і культурних відмінностей, як терпимість до чужих думок, вірувань і форм поведінки виступає як одна з фундаментальних ознак цивілізованості, рівня політичної і правової культури.

Вельми необхідна толерантність в сучасній Україні, що знаходиться в періоді радикальних трансформацій, розброду ідейних орієнтирів, в кризовому стані, подолати які може лише відмова від жорсткої конфронтації різних рухів і соціальних груп, їх певна співпраця на користь затвердження пристойних умов життя, модернізації країни.

Література

1. Мчедлов М. П. Проблемы толерантности в постсоветской России // *Философские науки*. — 2002. — № 4.
2. Декларация принципов терпимости: Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г.
3. Гришшуп И. Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности (к вопросу о толерантности как психологическом явлении) // *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст.* — М., 2002.
4. Садохип А. П. Толерантное сознание: сущность и особенности // *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст.* — М., 2002.
5. Ашип Г. Толерантность и элита // *Власть*. — 2002. — № 5.
6. Ильинская С. Г. Терпимость и укрепление этноцентричного сознания // *Полис*. — 2003. — № 6.
7. Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная цепность // *Журнал социологии и социальной антропологии*. — 2003. — Т. 6, № 4.
8. Федеральная целевая программа «Формирование установок толерантного сознания и профилактика экстремизма в российском обществе» // *Век толерантности: Науч.-публиц. вестн.* — М., 2001. — № 2.
9. Кольцова Е. О., Таратута Е. Е. Измерение толерантности // *Журнал социологии и социальной антропологии*. — 2003. — Т. 6, № 4.